դժուարին եւ գրեթէ անհնարին էր զպաշտօնեաները վաստկելու, մանաւանդ զանոնք որոնք որ արդէն նոր արտօնագրին քանի մը կէսերուն համար շատ վշտացած էին Հայոց վրայ. անոր համար՝ առանց միջնորդ մը փնտռելու շիտակ կայսեր դիմեցին։

Ինքնակալն, որ առաջիկայ խնդրին լաւ տեղեակ էր. եւ ինչպէս ըսինք, անձամբ ականատես եղած էր, որ այն Հէվէշ ըսուած երկիրն ըստ բնութեան ու ըստ դրից միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան կրնայ վերաբերիլ՝ — Որպէս զի բանն առանց երկնցուելու ու ընդդիմութեան վերջանայ — (Այսպէս պէտք ենք ենթադրել, որովհետեւ ասոր նկատմամբ մասնաւոր գրութիւն մը չունինք ձեռուընիս) առանց մէկուն գիտութեանն, առանց իր պաշտօնէից մէկուն խորհուրդը կամ կարծիքը հարցնելու, 1785 նոյ. 4ին, Հէվէշ երկրին անմիջապէս Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան ձեռքն անցնելու վրայոք, յաջորդ՝ կարճառօտ, կտրուկ ու ապշեցուցիչ հրամանագիրը գրեց իր յատուկ ձեռքը, կոտ մը թղթի վրայ։

Վիեննա 1785, Նոյեմբեր 4։

"Առանց այս երկրին՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը չի կրնար կանգուն կենալ։ Յատուկ աչքս, այսպէս գայ։ Ուստի եւ Հէվէշ երկիրն, անմիջապէս հասարակութեան պէտք է յանձնել. եւ որեւէ ժամանակ ասոր ընդդիմացող գաւառակոմութիւնն ու տաքսոնական հասարակութիւնը ճամբելու է։

Յովսէփ յ. ձ.»

Յայտնի է, որ կայսրն, այս բանս՝ իր տարիւնոտ բնութեան ետեւէն երթալով՝ իր սովորական երագութեամբն ըրած ըմբնցուցած էր։ Բայց ետքէն — ինչպէս կ'երեւայ — երբ որ քանի մ'օր ետքը, այս բանիս վրայ քիչ մը հանդարտ կերպով մտածեց, վճիռն անփոփոխ պահելով՝ անոր ուրիշ կերպարանք մը տուաւ։ — Ն.Հաւասկի՝ վերոգրեալ հրամանագրին վրայ 14 օր ետքն եղած եղանակաւորութեան՝ Հայերէն թարգմանութիւնը.

"18 Նոյեմբեր. 1785.

Հէվէշ երկրին, Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան տրուելու նկատմամբ ըրած որոշումս, այնպէս մեկնելու է, որ ես Հէվէշ երկրին՝ Հայոց ձեռքն անցնիլը հարկաւոր կը համարիմ։ Եւ այս հասարակութիւնն՝ իր ըրած առեւտրին համար, ինծի նկատմամբ շատ նշանակալից է։

Այսու ամենայնիւ կ'ընդունիմ՝ ընդհանրապէս, այն եղանակաւորութիւնները, զորոնք՝ այս վախճանին կատարմանը համար, ըստ մասին Եղիսաբեթուպոլսեցիներն ու ըստ մասին պաշտօնեայս լաւ կը համարին[1]։

Յովսէփ. յ. ձ.»

(Շարունակելի։) ՅՈՎՀ. ԱՆԵՏԻ

ԱՅԼԵՐԿԱՅՔ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

120. ԾՈՅԵՆԵԱՆ Ս. Մ. — Վեհ. Հայրիկը Բագու, 15 Փետր. 1898։ Բագու "Արօր», 1898. 8°, 33 երես։ Գինն՝ ըր. —.15։

121. ՏԷՐ-ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ Յ. — Նոր բառգիրք հայերէն գրաբառէ աշխարհաբառ լեզուի ուսերէն թարգմանութեամբ։ Ռոստով Դոնի վերայ, Տպ. Յոհն. Տէր-Աբրահամեան 1898։ Մեծ 8° 575 երես (1150 սիւն), Գինն՝ ամենայն տեղ ըր. 5.—։

122. ՄՍԼԻԷՐ — Տարտիւֆ. Մոլիէրի կատակախաղ։ Գրանսերէնից թարգմանեց Խորէն Եպ. Ստեփանէ։ Բագու, "Արօր», 1898։ 8° 95 երես։ Գին՝ ըր. —.50։

123. ՄԱՀԱՐԶԱՆ ի յիշատակ Վահէի Մ. Մամուրեան։ Նուիրեալ իր վշտաբեկ հօրը, մօրն ու եղբօրը կողմէ։ Իզմիր, Մամուրեան, 1898. 8° ԺԶ+104 երես։ 1 Պատկերով։

124. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ Յ. — Այգետիրական օրէնգրութիւն։ Թիֆլ. Յ. Մարտիրոսեանցի, 1898. 8° 109 էջ։ (Թիֆլ. Հյց. Հրտրկչին. Ընկ. Nr. 140.) Գին՝ ըր. —.40։

125. ԷՔԷՐՍ Գ. — Մարդ եմ։ (Homo sum) Վէպ։ Գերմ. բնագրից թարգմանեց Ստ. Մաւիսասեանց, Թիֆլ. Մ. Դ. Ռոտինեանց, 1898. 8° Չ+428։ (Թիֆլ. Հյց. Հրտրկչին. Ընկ. Nr. 146.) Գին՝ ըր. 1.—։

126. ՓԻՎԼԻՎԱՆԵԱՆ Խ. Ագ. Քհ. — Համառօտ քաղաքութիւն տօնից եւ ծիսից Հայաստանեայց առաքելական ուղղափառ Ս. Եկեղեցւոյ, ի պէտս ազգային

---

1 Ն.Հաւասկի երկրին հրամանագիրներուն՝ գուցէ կայսեր յատուկ ձեռքը գրուած գերմաներէն բնագիրը։ Գոնէ գրին առասկի գէշութիւնն ու դժուարաբեռ ընթերցանի բաղն այս բանը կը ցուցնեն։

„W. den 4ten 9br. 1785.

Ohne diesem Terrain die Ebesfalwer Gemeinde kann nicht bestehen. Ich selbst durch Augenschein habe so befunden; soll also der Terrain Heves derselben also gleich einzuräumen und der immer darwieder streitende Comitat und sächsische Gemeinde abzuweisen.

Joseph."

„den 18. 9 br. 1785.

Meiner Entschlissung wegen der Uebergabe der Terrain Heves an den Elisabetstädter Markte ist nur dahin Ausdeuten, dass ich den in dem Markt sich befindlichen Armeniern die Ueberkommung des Terrain Heves für nöthig Aussehe; und diese Gemeinde wegen den treibende Handel, mir sehr wichtig.

In übrigen genehmige ich zur Erfüllung dieser Zweck in Gantzen, theils von Elisabetstädter vorgeschlagener, theils von dem Cancellar für billig findende Modalitaeten.

Joseph."

digitised by A.R.A.R.@

նախակրթարանաց։ Կ. Պոլիս, Ն. Ն. Պէրպէրեան, 1898, 8° 152 էջ։

127. ՆԻԿՈԼԱՍԻՆ Ամենրկովկասի բեւեռագիր արձանագրութիւններ գրչից քաղուածոյ թարգմանութիւն Պրոֆ. Խ. Ցուկանիսեանցի։ Վենետիկ, Ս. Ղազար 1897. Մեծ 8° 63 էջ։

128. M. A. MEILLET. Recherches sur la syntaxe comparée de l'Arménien. (Extrait des „Mémoires de la Société de linguistique de Paris" tome X. p. 241—282 (42 pp.)

129. ՎԱՐԴԳԷՍ. Homo homini lupus (մարդը մարդուն գայլ.) գրոյց։ Զրպիշներ. արեւելեան ազատ բանաստեղծութիւն։ Ժընեւ, 1898. 8°, 48 էջ։

130. ՍՐԱՊՍՏԵՆՆ Պ. — Երիտասարդներին (թարգմ. Քրանսերէնից)։ Ժընեւ 1898, 8° 46 էջ։

131. Գրացուցակ Պ. Պալենց գրատան, Ղազիմաքշլար, թ. 20։ Կ. Պոլիս, Մատթէոսեան, 1898, 8° 76 էջ։

132. „Armenische Dichter." Uebersetzt von A. Leist. Dresden und Leipzig 1898. 8° 83 էջ։

133. ՀԱՄԵՆՆ Հ. Մ. — Վարք Տեառն մերոյ Յիսուսի ըստ չորից աւետարանչաց, աշխարհաբար ոտանաւոր. Վենետիկ 1898. էջ 153։ Գինն է՝ Ֆր. 1.40 — որ. — 50։

134. ՍԻՊԷՐԵՆՆ Հ. Ս. Վ. — Սկզբունք կրօնաւորական կենաց։ Թարգմանութիւնի գերմաներէնէ։ Վենետիկ 1898. էջ 146։ Գինն է՝ Ֆր. 1։

135. PATRUBÁNY L. v. — Sprachwissenschaftliche Abhandlungen. Bd. I. Heft 9.

136. JESKE-CHOINSKI THEODOR. — „Eine Sonne im Erlöschen". Historischer Roman aus der Zeit des römischen Kaisers Marc Aurel und seiner Kämpfe mit den Germanen. Aus dem Polnischen übertragen von Joszef Glinkiewicz. 2 հատոր, 1898։ Գինն՝ fl. 4.—.

120. ՎԷՀ. Հայրիկը Բոգոս։ Տեսարան խրիմեան Հայրիկի Տփղիսէն Բագաւ երթալն եւ Բագուցիներու կողմանէ գոած ընդունելութիւնը կը ներկայացնէ մեզ։ Պէտք չկայ հոս Բագուցւոց իրենց Վեհ. հիւրը փառաւորութեամբ ընդունելուն վրայ խօսիլ, որովհետեւ ամէն մարդ կրնայ երեւակայել թէ ինչպիսի շքեղութեամբ կ'ընդունուի անձնաւորութիւն մը որ իւր ժողովրդեան համակրանքն ու սէրը վաստակած է։ Ուրախալի է Բագուցւոց Հայրիկի ցուցուցած այս յարգանաց եւ սիրոյ ցոյցը։ բայց աւելի ուրախական է նոր դպրոցի մը հիմնարկութեան առաջարկութիւնն՝ որ Վեհ. այցելուին Պր. Առաքեալ Ծատուրեանի նաւթաբանն այցելած առթիւ եղաւ, ուր պիտի կրթուին Հայրիկի սիրելիներուն գործաւորներու որդիներն, առանց խարուելու կրօնի։ Գործաւորներն ու թշուառ աղքատները Հայրիկի սիրելիները կ'անուանենք, վասն զի քարոզի, ճաշի եւ մէկ խօսքով ամէն ժամանակ անոնց բարեաց հոգ կը տանի իբր ինամատար Հայր. եւ այս յայտնի է տեսարկիս մէջ յառաջ բերուած ճառասացութիւններէն (էջ 20, 21, 24 եւն)։ Երբ դպրոցի հիմնարկութեան նկատմամբ խօսք կ'ելլայ Պր. Ադամեանի առաջարկութեամբ՝ Պր. Ծատուրեան ինք զինքը պատրաստակամ կը ցուցնէ 1000 բուբլի նուիրելու նոր հաստատուելի դպրոցին։ Բայց թէ արդեօք գոյութիւն պիտի ստանայ այս հիմնարկութիւնը, մեզ յայտնի չէ, թէպէտ եւ Ս. Մ. Ծոցիկեանի ծանուցագիրը Փետրուար 15ին հրատարակուած ըլլալով անկէ ի վեր 8 ամիս անցած է։ Կը յուսանք թէ Ծոցիկեանի այս հաղորդած լուրն ընդհանրապէս զուարճանութիւն չէ. այլ իրականութիւն է եւ Բագուցի մեծատուն Պարոններուն ալ պատուաբեր գործ։ Ե.

121. Ցիր-Լիրահամեան։ — Նոր-թուրքերէն հայերէն, գրաբար ուղղագրութեամբ լեզուի ուսուցիչ Բարգմանութեամբ։ Տես Մատենախօսականը։

122. Մոլիէր, Տարտիւֆ. — Առաջիկայ երկը Մոլիէրի (1622—1673), գաղղեացի կատակերգուաց հօրը, Tartuffe[1] անուն մէկ նշանաւոր կատակերգութիւնը մեր առջեւը կը դնէ։ Մատենիս առաջին էջերը գրաւած են թարգմանչին կողմանէ առելեալ՝ հեղինակին համառօտ կենսագրութիւնը հանդերձ քանի մը դիտողութիւններով։

Մոլիէր՝ իբր մարգկային բնութեան նկարագրին խորին թափանցած անձ՝ գիտնական աշխարհի ծանօթ է։ Ճ. Թարգմանչին այս նկատմամբ կարած դատաստանը իրաւացի է. "Մոլիէրն„ կ'ըսէ, "ամէն ժամանակների, ամէն գաղափարների եւ ամէն կրքերի նրբամիտ եւ սրատեսիկ թարգմանն դարձաւ„ (III)։ Իսկ Գէօթէ այսպէս կը գրուատէ զՀեղինակը. "Քանիցս պէտք է լինում մեզ՝ փոքր մարդիկներիս կարդալ եւ կրկնել Մոլիէրի նման մեծ մարդու հեղինակութիւնը, որ կարողանար նորա բարձր, վսեմ, հանրօգուտ, խորախորհուրդ գաղափարները ըմբռնել եւ գնահատել (անդ)։„ Բազմադիմի են հեղինակիս մասին տրուած գովութիւնք, զորոնք անճահ է հոս մի առ մի յառաջ բերել...։

Մոլիէր իւր այս գրութեամբն, որ ստուգիւ "մարդկութեան մասուոր գեղեցիկ պարծանքներից մին է„, իւր ժամանակին տիրած կեղծաւորութեան, սուտակապաուութեան, այսպէս ըսելու համար — Փարիսեցիականութեան դէմ կռուեցաւ։ Սակայն իւր այս կատակախաղն ուղղակի հոգեւորի ձեւով ժողովրդեան ներկայացրնել չկարենալով, ամբողջն աշխարհական զգեստի տակ խրեց, որուն մէջ գլխաւոր դեր խաղացողն է Տարտիւֆ...։

Ո՞վ պիտի ըլլայ մեր ազգէն այն Մոլիէրը որուն անշնչացեալ հիւլէին վրայ սա ոսկեառ խօսքը պիտի փայլի. „Rien ne manque à sa gloire, il manquait à la nôtre"... Իսկ թէ մատեանս այնպիսիներու յառնելուն նպաստամատոյց ըլլար...։ Գ.

123. Մահարքան է չէշտակ Վահէի Մ. Մամուրեան։ Իրաւամբ "Մահարքան„ կոչուած է գիրքս, որովհետեւ Մ. Եֆ. Մամուրեանի որդւոյն սգալից մահուան առթիւ՝ վշտաբեկ հօրը գրուած ցաւակցութիւնն նամակներն, այցաքարաներն եւ ազգային թերթերու մէջ հանգուցեալին վրայ գրուած յօդուածները կը պարունակէ։

---

1 Մատենիս Tartuffe կոչուելուն պատճառը ծիծաղաշարժ դէպքն մըն է։ Կ'ըսուի թէ անգամ մը Մոլիէր քահանայապետին նուիրակին քով երկու եկեղեցականի կը հանդիպի, որոնք բարեպաշտութեամբ վարքագրան կ'ըսէին։ Մէջ մ'ալ անդիէն Նավարացի անկամաճառ մը կու գայ, ազաղելով որ սուտկ գնեն, այս որ եկեղեցականները կը տեսնեն, անհամբերութեամբ կը գոչեն. O Signore Tartuffe, tartuffe (Ցէր, սուտկ, սուտկ)։

digitised by A.R.A.R.@

Ամէնէն յառաջ դեռեղուած են վախճանելոյն օրն ու եղբօրը վերահաս որսի բղխած որսամիլիկ գրութիւնները։ Ասոնց կը յայտնուին ամէն սեռի, հասակի եւ ատենների անձնաւորութեանց դաւանկցութեան թիղթերն՝ արձակ ու չափով (թուով 62), այցաքարտները (17 հատ). եւ ի վերջոյ ազգ. լրագիրներէ քաղուած յօդուածներ (4 հատ)։

Ամբողջ մատեանը Հայելի մըն է ծայրէ ծայր, որ կը ցոլացընէ պէսպէս զգածումներ եւ այս ամէն զգածումներուն մէջէն որոշ կը տեսնուի թէ ինչ համակրութիւն կը վայելէր Վահէն եւ ինչ համակրութիւն կը վայելէն հանգուցելոյն դժբախտ հայրը, մայրն ու եղբայրը։ 8.

124. Այդեթիբ-ի՝ Հեղինակը՝ "երկու խօսք„ին մէջ իւր երկին առաւելութիւնն ու աշխատանքը ցուցընելու համար կ'ըսէ. "երկար տարիների փորձառութեան վրայ հիմնուած է... որ խլել է ժամանակ եւ ջանք հեղինակից„ (էջ 4), վասն զի այս նիւթին վրայ գրող՝ իրեն նախորդ չուներնալով՝ հեղինակը ջանացած է քրտնալեր տաժամանմամբ՝ բան կարի իւրովի պարզել եւ մեկնել օդեգործութեան մաքսի օրէնքները, գործարաններն ● անոնց տեսակները, ցքւոյ մթերքը, ոբ, ԷԲբ եւ թ՚ենչպէս օդի հանելը, եւայլն հանդերձ իւր սարքն ու կազմածով։

Թէ մատենիկս պիտի կարենայ հեղինակին ապատած արդիւնքն եւ դիւրութիւնը տալ, կեա մըն է զոր փորձը միայն պիտի կարենայ լեռվին ցուցընել։ Ներուի մեզ ըսել թէ հարեւանցի հայեցուածք մը բաւական է՝ իսկոյն որոշելու, թէ գրքույկս սակաւաջուր առուակի մը կը նմանի, որ շատերուն ծարաւն պիտի չկարենայ յագեցընել. վասն զի նախ՝ միայն կաւկասի Հայոց ծառայութիւն մատուցանելու համար յօրինուած է, եւ երկրորդ՝ "չկասաբելաւգործուած այգեմիրական գործարանների„ վրայ կը ճառէ (էջ 8) եւ վերջապէս "իւրաքանչիւր տարի ալշեղէ (մաքսի) օրէնքները փոխու

ՆՆՋԻՑԵԼՈՅ Հանգստեան պաշտօնը, իւրաբերից մասն՝ աւետարանովն եւն եւն.) յետասամուտ գործեր են եւ մանաւանդ շարականները, որոնց մէջ եթէ ասկեգարու լեզու ունեցողները ցանցառ չըլլան ալ, գտնէ չենք կրնար ըսել որ շատ յաճախ են։ Ասոնք ստուգիւ Թ. կամ գտնէ Ը. դարէն յառաջ չեն կրնար սկսած ըլլալ, անկից եւոքը կը գտնենք որ ասոնք ժամանակաւ բաղմացած են, գլխաւորաբար Թուբենեանց Թագաւորութեան՝ ժամանակ, գլխաւորաբար Ներս. Շնորհալւոյն շնորհիւ, եւն. ցանցառ չեն նաեւ ԺԵ. եւ ԺԶ. դարուն մէջ հեղինակուածները, եւ նաեւ ԺԻ. դարն ալ ունի իւր ներկայացուցիչներն ասոնց մէջ։ Բայց մեր խօսքը շատ երկարեցաւ, թէ եւ միաբ չուտեմենք այս մասին այնչափ ընդարձակ գրելու, յուսալով որ պիտի գայ նաեւ ժամանակ մը որ եկեղեցական գրութիւնք՝ խիստ բայց արդար քննութեամբ մը զտուելով ազատերէն, աւելցուկ մասերէն, օր մը իրենց բովանդակ արժէքովն փայլին մեր առջեւը։

Մասնիս երկրորդ մասը ոտներու նուիրուած է, բաժնելով զանոնք անօրինականներու, տերտերականներու եւ Սրբոց ոտներու եւն։ Այս մասը կրնանք ըսել՝ ամէնէն աւելի ընդարձակ բռնուածն է (38—102 = 64 էջ)։ Երրորդ մասը Եկեղեցւոյ խորհրդոց բովանդակութիւնն է, որուն կը ցուցած է պատարագն, որ ընդարձակօրէն մեկնաբանուած է։ Չորրորդ մասն եկեղեցական արարողութեանց վերապահուած է եւ մաշտոցի մը սովորական օրհնութեամբը կը զլաղի։ Հուսկ ապա իբրեւ հինգերորդ մաս՝ բարեպաշտական աւանդութիւնք ալ առանձինն կերպով յիշուած են եւ մեկնաբանուած, այսպէս՝ նշխար կամ մաս, գանձանակ կամ պնակ, նաւակատեաց սեղան, մոմավառութիւն, ուխտագնացութիւն, Տեառնընդառաջի հրավառութիւն, ձիթենւոյ ոստից գործածութիւն, խաղող օրհնել եւն եւն։ Ցեռոյ եկեցական անօթք, զգեստք, սպասք, մատեանք, եւն, ամէնն ալ ըստ նիւթի եւ ըստ արժանւոյն յիշուած եւ մեկնուած են։

Ընդունելով հանդերձ մասնիս արդիւնքն ու առաւելութիւնները, կրնանք ըսել սակայն որ իւր վախճանին չի ծառայեր։ Եթէ մատեանս իւր այս ոճովն ու լեզուաւոր չափահաս արանց համար որոշուած ըլլար՝ Zum Selbstunterricht (անձամբ ուսանելու) կոչուած դասագրքերու պէս՝ չէինք տատամսեր զայն իւր վախճանին համեմատ գտնելու, վասն զի ասոնց համար կը բաւէ մեկնողական կերպը միայն։ Բայց հոս պէտք է միտ դնել որ տղոց համար պատրաստուած է մատեանս իւր դասագիրք, եւ այն՝ նախակրթարանաց համար։ Այս ուղղութեամբն դասագիրքս պէտք չուներ տեղ տեղ այնչափ ընդարձակ բռնուելու, այսպէս ժամերգութեանց վերաբերեալ մասը, որմէ կրնանք ըսել՝ աւելի քահանայից դասուն պատկանող մասեր են։ Երկրորդ պէտք էր նայիլ որ տղոց ուսանելու դիւրութիւն մը մատուցուեր։ որ կարծենք կրնար ըլլալ եթէ գնէ տղուն գլխաւոր գիտնալիքներն հարցումներով նշանակուած ըլլային, որոնց պատասխանն ըլլար մեկին եւ պարզ, եւ ոչ թէ երկայն ու ճապաղ մեկնութիւններ։ Զայս կ'ըսենք՝ ոչ թէ ի պարսաւանս այս ընտիր մատենիս, այլ ընդհակառակն մաղթելով անոր ամէն կարելի կատարելութիւն, եւ յուսալով որ օր մը՝ երբ մատեանս երկրորդ անգամ հրապարակ կ'ելլէ գնէ գլխաւոր պակասութիւններէն սրբուած մաքրուած կը տեսնենք։ Հ. Վ. Մեկ.

127. 1893ին Մոսկուայի կայսերական հնագիտական ընկերութիւնն իւր անդամակիցներէն երկու հոգի ռուսական Հայաստան խարեց՝ հոն հնագիտական խուզարկութիւններ ու պեղումներ կատարելու, որոնք իրենց յանձնուած մեծ գործը՝ յաջողութեամբ ի գլուխ հանեցին եւ յիշեալ երկու գիտնականներէն մին՝ Պ. Վ. Նիկոլսկի 1896ին ռուսական Հայաստանի՝ սխալ ընթերցուած, թերի ընդօրինակուած բեւեռագրերն ուղղելով եւ հաղարաւոր տարիներով թանձր խաւերուն տակ թաղուած անծանօթ Բեւեռագիր արձանագրութիւնները ալ գտնելով՝ ի լոյս ընծայեց։ Այս 133 էջէ բաղկացած եւ Հայոց երկրին այլեւայլ կողմանց պատկերներով զարդարուած ընտիր գիրքը՝ Պրոֆ. Խ. Ցովհաննէսեանց "Բաղմավէպ"ի ընթերցողաց ծանօթացուց աշխարհիկ լեզուաւ, բայց ոչ ամբողջովին։ Անշուշտ յառաւել լուսաւորութիւն՝ աւելցուած են հեղինակին կողմանէ քանի մը կարեւոր ծանօթութիւններ։ Հեղինակն իւր մատենական ընդարձակ ներածութեան մէջ՝ Հայոց հին պատմութեան վրայ շատ կարեւոր տեղեկութիւններ կու տայ, թէեւ ասոնցմէ շատն արդէն ծանօթ էր եւրոպացի հնախոյզներուն հետազօտութիւններովն։ Արդէն Գարագաշեան իւր "Հայոց Քննական պատմութեան" քսանի մ'էջերն՝ այս արձանագրութեանց մէջ յիշուած պատմութեան նուիրած է։ Իսկ տեսարակիս բուն բովանդակութիւնն է այն տեղեաց ստորագրութիւնն, ուր արձանագրուած են։

Տեսարակիս թարգմանիչը վերջաբան մ'աւելցուցած է իւր կողմանէ ի նպաստ խորենացւոյ։ Ի'ըսէ, "Խորենացու պատմութեան շատ աշխարհագրական եւ յատուկ անունները ստուգումի են բեւեռագրերից" (63)։ Բայց անոնցմէն այնչափ էական չեն, որչափ պատմութիւնը, վասն զի մեր այն մատենագիրներն ալ, որ Խորենացիէն յառաջ գրած են, բեւեռագիր արձանագրութեանց մէջ յիշուած անունները կը յիշատակեն։ Լոկ այս անուանց վրայ լեցած՝ կ'աւելցընէ "շնորհիւ վաղի բեւեռագիր արձանագրութիւնների վերծանութեան (63) ցնորդոխս, թարգոլոյ եւ Ինքնոս մինիպ հայոն գարձեալ պիտի արձանանայ իւր բարձր պատուանդանի վրայ։" Այդ մեզի ալ բաղձալի էր, բայց մենք կը կարծենք թէ Խորենացին դժուարաւ այն թարգի պոռոնդանների վրայ միւսանգամ պիտի կարենայ բարձրանալ, վասն զի անկեղծ ու հմուտ քննադատներուն անհակառակելի փաստերն այն երեւակայական պատուանդանները խորտակած են։ Կ.

128. M. A. Meillet. Հէրոդոտոսի ի վերայ Համիտոպոն Համայնոցի հոյերէն լեզուի։ Պարիս, 1898։ — Մէյէ հայագէտ գաղղիացին՝ այս անուամբ գիտնական գրութիւն մը հրատարակած է մեզարս, որուն վրայ "Հանդիսիս" յաջորդ

digitised by A.R.A.R@

թուսին առիթի կ'ունենանք պէտք եղած տեղեկութիւնները տալու։

129 եւ 130. — Մատեաններու ծերեւ տպուած՝ սոցիալիստական գաղափարներ տարածելու դիտմամբ հրատարակուած են։ Ստոյգ է որչափ ալ „քանի մը դիտողութիւնք՝ իրաւացի եւ արդար ըլլան, բայց ոչ ամենայն՝ ինչ որ կը գտնենք այս եւ ասոնց նման գրքոյկներու մէջ։ Բայց ասոնք մեր sphèreէն դուրս ըլլալով՝ չենք կրնար մենք ասոնց վրայ դատաստան կամ վճիռ մը բերել։

131. Գրաբար-ցակ Պ. Պալենց գրոպան։ "Հանդէս Ամսօրեայ,ի (1898 թիւ 6) "Նոր Հրատարակութեանց„ (թիւ. 83) մէջ արտասանք մը կար Պալենցի եւ այլոց եւ ուրիշ գրաքննութիւնք վրայ, թէ "տպագրութեան տեղը, թուականը, քանորդ տպագրութիւն ըլլալն եւն չեն նշանակեր։ Պ. Պալենց Գրատաւնին այս տարի հրատարակած ցուցակին մէջ առջի երկու թերութիւնները բարձր է, բայց գարձեալ գրքի մը քանորդ տպագրութիւն ըլլալը չէ նշանակած։ Իսկ իւր հրատարակութիւնք այլ ամէն հրատարակութեանց վրայ մեծ առաւելութիւն կը վայելեն, եթէ քովասանական տեղեկութեանց նայինք։

132. Ցառաջկողմանի Ասիոյ ժողովրդոց բանաստեղծութիւնը որչափ ալ հին ըլլայ, Հայոցին իրաւամբ հնագոյն կը համարուի — թէեւ այն հնագոյն ժամանակի բանաստեղծութենէն սակաւութիւն, այլ մեծայարգ բեկորներ միայն հասած ըլլան մեզի։ Արդէն տասնեակ տարիներ յառաջ՝ քննութեան ու հետազոտութեան նիւթ եղած են այն բեկորները թէ մերայնոց եւ թէ օտարազգեաց կողմանէ։ Մեր հին բանաստեղծութիւնը, որ գրեթէ միայն եկեղեցական է, նմանապէս անծանօթ մնացած չէ Եւրոպացւոց։ Քանի մը տարիէ ի վեր մասնաւորապէս կերպով ճիգ մը կայ Հայոցս նոր ու նորագոյն բանաստեղծութեանն ալ ծանօթանալու։ Այս կամ այն տեղ քիչ բան թարգմանուած չէ Հայոց նոր ու նորագոյն բանաստեղծներէն։ Ա. Լայսա իւր հաւաքածոյն որչափ ալ այս ձեւի մէջ առաջին փորձ համարի, սակայն առաջինը չէ, վասն զի երկու տարի յառաջ արդէն հրատարակած էր A. S. Blackwell իւր „Armenian poems„ն՝ առաւել ճոխ բովանդակութեամբ։ Պէտք ենք սակայն կանխել ըսել, թէ՝ որչափ կ'երեւայ, այս երկու հաւաքոյթիր թարգմանութիւնք իրարմէ տարբեր նպատակ ունին։ Օրիորդ Blackwell ջանացած է աւելի "ազատ„ երգերը հաւաքելու, մինչ Լայսա իրեն նպատակ դրած է ընդհանրապէս Հայկական նոր ու նորագոյն բանաստեղծութեան ճաշակն առնուզ տալ Գերմանացւոց։

Շատ բաղձալի էր որ Լայսա մէկ կողմանէ աւելի ընդարձակ բռնած ըլլար Հայ բանաստեղծներու շրջանակն՝ տեղ տալով նաեւ Պալանեանի, Ծատուրեանի, Խորենացիի, Պերբերեանի, Քուջաբեանի, Աշուղ-Ջիւանէի եւն բանաստեղծութեանց, եւ մէկալ կողմանէ առնուած կտորներուն մէջ լաւագոյն ընտրութիւն բրած ըլլար՝ նուազ յարգի կտորներու տեղ՝ առաւել յարգիներն առնելով։

Գաղափարագիս վրայ գաղափար տալու համար յառաջ բերենք բովանդակութեան էական մասունքը։

Առաջին էջը բռնած է Սէյեադի (Պ. Մատաթեանցի) "վան Հայաստանի երգ„ին վերջին տան թարգմանութիւնը։ ("Ինչ ազգ որ աշուղներ չունի....) Կը յաջորդէ Դուբեան "Իմ ցաւը„, "Ինչ կ'բանէ„, "Նպաստաւոր մը„, "Սեւ սեւ„, "Հեծեծմունք„, "Լճակ„, "Իմ հանգիստը„), Պատկանեան ("Մի կարծէք որ ես...„, "Հաղարեն մեկը„, "Սիրոյ երգ„ սկիզբը միայն, "Հայոց աղջիկ„, "Թիֆլիզի քէֆ„, "Իմ երգը„, "Քեօռ-Օղլա„ էն երկու կտոր), Մ. Պեշիքթաշլեան ("Անոյշ աշխոյժ կերպարան„, "Գնացէք իմ տաղը„, "Ո՞ւր էր թէ զեփիւռիկ...„, "Գարուն„), Ալիշան „Գիշատ„, "Պլպուլն Աւարայրի„), Ս. Զօպանեան (երկու կտոր), Յովհաննիսեանց (Կ'ուզէի լինել„, "Աբաղն էկաւ լաչին տալով„ երկու տուն), Դոդոխեան ("Գիծեւնակ, Գիծեւնակ„), Շահազիզ ("Հանգիստ իմ անոյշ„ եւ ուրիշ կտոր մը)։ 43—44 էջ փոքրիկ գրութիւն մըն է, որ աշուղներուն վրայ ծանօթութիւն կու տայ։ Ապա կու գան Սայեաթ-Նովա (Արի ինձ անդամ կալ„, "Ամէն տաղի մէջըն...„, "Բլբուլի հիդ լաց իս էլ ես„, "Կ'ուզէի լինել„, "Գուն էն հիւրին իս„, "Աշխարհումս ախչ'իմ ջանը„, "Թամամ աշխարհ պտուտ եկայ„), Թուրինջ, Աղբար ("Աստմ իւ դիմացիր„) Սոնփանոս, Քէօսա, Աշուղներուն՝ կը յաջորդեն ժողովրդական երգերը։ Ցիշենք մէկ քանին։ "Կռունկ ուսաֆ կու գաս„, "Ոդը մը ի վաղամեռիկ որդին„ (Քնար Հայկ. էջ 142), "Սուգ դատեր մեծի իշխանի (անդ, էջ 131), "Երգ արագիլ„ (անդ, էջ 150)։

Գալով այս բանաստեղծութեանց գերմ. թարգմանութեան՝ ըսելու ենք թէ մեր գեղարուեստական գրականութիւնը հսկայաբայլ կը յառաջդիմէր, եթէ մեր ամէն թարգմանիչներն Ա. Լայսա ըլլային։ Թարգմանութեանց մեծագոյն մասը բնագիրներէն շատ աւելի սահուն, կանոնաւոր ու կենդանի են. շատ հաճոյական կը հնչեն աշուղներու բանաստեղծութեանց թարգմանութիւններն եւ կը զարմացնեն, վասն զի հաւանական չէ թէ ամէն կրթեալ Հայ կարենար Սայեաթ-Նովայի ու նմաններու լեզուն հակիրնալ։ Թէ ինչ ինչ տեղ թարգմանչին կարելի եղած չէ հայերէնի այժմ ու հոգին առանց ակարացնելու պատկերացնել, բնական համարելու ենք՝ այսպիսի աշխատութեան դժուարութիւններն աչքի առջեւ ունենալով։

Կը մաղթենք որ տեսրս լաւ ընդունելութիւն գտնէ եւ քիչ առնէն թարգմանիչ Ռ. տպագրութիւնն ի լոյս հանէ՝ իւր խոստման համաձայն բովանդակութիւնը ճոխացնելով։

Բ.

133. Վ-ոյ Տ-ոռ Դէր Ցիսոսի ըստ Ղուկ Ա-էվանգելյոն, աշխարհաբար սպանուած։ Վենետիկ արգէն յայտնի է գրքիս պարունակութիւնը, որ վերջաբանիդ գոգն կը բաղկանայ։ Ցարգելի Հեղինակը մատնկանս լեզուն ժողովրդեան ճաշակին յարմարցնելու եւ կամ աւելի հասկանալի ընելու համար, Ս. Մատենին խօսքերուն իմաստն

եւ նոյն իսկ բառերն ուզած է պահպանել, որով բանաստեղծութեան աննրելի համարուած կանոնները, ստիպեալ առաթուր բրած է։ Ուստի եւ կրնայ երեւակայուիլ թէ ինչպէս դժուար է ասոր-գաչափութեան կանոններ ճշդիւ պահել՝ երբ բանաստեղծական ուժերին ճախրանք տուող դեղեցիկ սաստիկութիւնը, յար խօսքեր, բառեր եւն, հարկադրուած է զոհել, Ս· Գրոց իմաստն եւ խօսքեր չփոխելու համար։ Եւ իրօք ոչ յանդերու ոչ ասքերու եւ ոչ ալ շեշտի վերաբերեալ ստանաւորի կանոնները պահուած են։ Ըստ այսմ կարելի է ըսել թէ մատեանս ոչ թէ իբր բանաստեղծութիւն՝ այլ աւելի իբր ժողովրդական գրութիւն մը՝ հրապարակ կը հանուի, ի մտաւորի ջանալով մաշելի ընել զայն խօսքեցուց։ Մաքուր ու սիրուն կազմով գրքոյկիս դեղեցիկ զարդերէն մին եւս կը կազմեն ժողովրդական եւ գեղեցիկ գեղեցիկ բառերը։

134. *Մինթիրշեան Հ. Լիմանաս.* Սկզբնաւորական կենաց։ — Գրքոյկս 250 տարի յառաջ Ցիսուսեան կարգի կրօնաւորէ մը գրուած է „Les secrets de la vie religieuse découverts à une novice fervente par son père spirituel“ (Եռանդուն նորընծայի մ'իւր հոգեւոր հօրմէն յայտնուած կրօնաւորական կենաց գաղտնիքը) վերնագրով։ Հայերէն թարգմանութիւնս գերմաներէն խմբագրութեան վրայէն եղած է։ Գրքոյկիս մէջ՝ պարզ ու մէկին ոճով կրօնաւորական վիճակին հետամուտներուն կամ նորընծայից առջեւը կը դրուին կրօնաւորութեան էական ու հիմնական սկզբունքները նմանապէս հպատակաց առ առաջնորդս եւ առաջնորդաց առ հպատակս ունեցած պարտքերը կ'աւանդուին։ Վերջը (132—146) աւելցուած է ՔՐԻՍԹԱՆԴՈՒԹԻՒՆ մը „Քրիստոսի չարչարանքները, օրհնութիւնը բաժնուած։„

"Թէ այս ասկաւաթիւ կանոններս„ կ'ըսէ, "լաւ միտդ պահես ու խղճի մտօք ի գործ դնես ըստ ինքեան բաւական են յաջողցնելու զքեզ կատարելութեան վիճակին մէջ, զոր ընտրեցիր...։„ — Թարգմանիչը պարզ ու կանոնաւոր լեզու մը գործածած է։ Գ.

135. Sprachwissenschaftliche Abhandlungen, H. 9. Ահա լոյս տեսաւ վերջերս այս օգտակար տետրակներուս 9երորդ թիւը։ Ցարգ· Հեղինակն ու հրատարակիչն երթալով Հայերենագիտաց համակրանաց հետ կը հաստատէ ասոնց իւր թերթին վրայ ունեցած համարումը, այնպէս որ ինչպէս 8երորդ թիւին Պրոֆ· Հիւբշման կարեւոր յօդուածով մը ճոխացուցած էր այս տետրիս էջերը, նոյնպէս այս 9երորդ թիւին մէջ կը գտնենք զՄագիստրոս Լեւոն Մսերեանց "Հայագիտական նկատողութիւն„ վերնագրով՝ յօդուածով մը։ Ուրախ ենք այս երեւութիւս վրայ, եւ կը մաղթենք որ հայերէնագէտ Պրոֆէսորներու գործակցութիւնն օրէ օր աւելի աճի։ Ցետիս նիւթերն են մեծաւ մասամբ հայկական բանդագութեամբ, զորոնք միայն յառաջ կը բերենք։ Առաջին յօդուածը Ս· Գրոց Ծննդոց Ա—Ե· գլուխները կը բանդակէ. երկրորդը Դրանսիլուանիոյ Հայոց ազգային առասպելները կը ներկայացնէ իրենց գաւառաբարբառովը, եւ այն՝ այս անգամ թիւ 2, "մայրը, որդին եւ ուշաքը„ թիւ 3, "երեք ընկերը„ թիւ 4 "մալախը„ որոնցմէ առաջինն բնագիրն տեղական ուղղագրութեամբն արդէն Հ· Գ· Վ· Գովշիկեանի "Հայոց Մեծապոյլիսը„ ի գիր եւ ի պատկեր„ անուն երկասիրութեան մէջ՝ հրատարակուած է (Անդ, էջ 314) ուրիշ բաղմութիւն զրոյցներու հետ։ Բաց ասահ հայերէն շուրջ 130 բառերու համեմատական ստուգաբանութիւնը կայ, որմէ եռքը բառարանը կը շարունակուի, որ այս անգամ ունի 172—279 = 107 բառ։ Մատենագրութեան վերաբերեալ յօդուածին մէջ՝ յառաջ կը բերուին նաեւ Մկր· Էմինի գործերն, եւ Լեւոն Մսերեանցի երկու երկերը Двѣ ученыхъ обители (Венеціанскіе и Вѣнскіе Мхитаристы) եւ Армянская Діалектологія, զոր թարգմանութեամբ հրատարակուած կը գտնենք այս թերոյս մէջ ամբողջապէս։ Հ. Վ. ՄԵՆԼՔ.

136. JESKE-CHOINSKI THEODOR. — „Eine Sonne im Erlöschen“. Հեղինակն մեծ ճարտարութեամբ Հռովմայեցւոց Մ· Ուրբանոս Ինքնակալին՝ Գերմանացւոց դէմ մղած պատերազմները նիւթ բրած է իւր այս պատմական ու հետաքրքրական վէպին։ Ուեղրդ է ըսել՝ պատմական ընդարձակ հմտութիւն կը պահանջուի այն ատենուան քաղաքական դրութիւնն, քրիստոնէութեան կամաց կամաց ժողովրդեան ամէն խաւերուն մէջ տարածուիլն եւ Հռովմէական պետութեան անդադար ի կործանումն բրած քայլերը կենդանի կերպով ստորագրելու եւ յերեւան հանելու, ինչպէս կ'ը լլայ վէպիս մէջ։ Հեղինակն գիտցած է մեր առջեւը պարզել Հռովմայեցի խառնիճաղանձին փոզոցային կեանքն ու հրապարակական խաղերու մէջ բռնած դիրքն, աշնուականաց բարքն ու վարքն՝ ըլլայ արքունեաց մէջ, ըլլայ իրենց պալատներուն մէջ, Հռովմէական լեգէոնները կեանքն իրենց բանակատեղիներուն մէջ ու Գերմանացւոցն դաշտերու վրայ ու անտառաց մէջ, քրիստոնէից գետնափորներու մէջ գուսմած գիշերային հանդիսութիւններն ու ժողովները։ Ընթերցողն ուրախութեամբ կը լեցուի տեսնելով Հռովմայեցի զօրավարին՝ Պոբլիոսի եւ Գերմանացւոց առաջնորդին՝ Սերուիսոսի աքանչելի նկարագիրն եւն։ Վէպս՝ որ վերջին տարիներու ամէնէն նշանաւոր երեւոյթներէն մին համարուած է իրաւամբ, երբ այստեղ կը յիշուի, պատճառն այն է, որ համեստ տեղ մին ալ տուած է հեղինակը հայկական լեգէոնները՝ փոխագրելով զանոնք Գերմանիոյ դաշտերն ու գովելով անոնց քաջածանօթ արիութիւնն։ Բ.

digitised by A.R.A.R.@